

زبان و ادبیات افغانستان

اصل پشتو :

پشتو زبانی است که قرار تحقیقات آخرین علماء در حدود چهار ملیون متکلمین دارد و زبان ملی افغانستان و صوبه سرحد هند و یک حصه بلوچستان است، این زبان اصلاً در دستۀ زبانهای هند و اروپا (هندو ژرمانیک) شامل و با السنۀ قدیم اریایی مانند سنسکریت و زند (اوستا) قرابت مستقیمی دارد، بلکه قرار نظریات علمای زبان شناسی حلقۀ ارتباط السنه هند ایرانی است که در سرزمین افغانستان باقی مانده است. از کلمات و لغات تاریخی السنه قدیم اریایی مانند خود کلمه (آریا - آریانا و یجه - آریا ورشه) که اکنون در زبان پشتو ریشه های آن موجود و زنده و مستعمل است^(۱) میتوان دریافت که این زبان با زبان اصلی اریایی که بقول گوستاولوبون (آریک) نام داشت نزدیکی زیادی دارد و مثلیکه السنه سنسکریت و زند ازان زبان اصلی در هند و باختری پیدا شده اند یا زبان فارسی قدیم Old Persic در فارسی ازان منشعب شده، زبان پشتو هم مستیماً ازان زبان پیدا شده و در حوالی جنوب هندوکش تا دریای اندوس و سیستان زنده مانده است و بقول دکتور ترومپ Dr. Trumpp و دار مستتر Darmisteter حلقه ارتباط زبانهای هند و فارس است و در بسی از کلمات و الفاظ و قواعد گرامر سنسکریت و اوستا قرابت دارد.

نام پشتو :

پشتو زبانی است منسوب به ملت پشتون که این نام در ریگویدا پکته Paktas آمده و با نام (بخدی، بختی) که در کتاب اوستا برای باختر و بلخ ذکر شده ربط مستقیمی دارد بعد ازان هیرودوت مؤرخ یونان آنرا پکتیس و پکتویس Paktyca ذکر نموده^(۲) و بطلیموس هم آنرا پکتین نوشته است. پس نام پشتو از همان (پکته - پکتویس - پکتین) ساخته شده و پشتو و پختو تلفظ می شود. که ویدا مساوی است با (خ) اوستا (K) یونانی که اکنون هم پشتون به (ش) و پختو به (خ) تلفظ می شود. اصوات و حروف و حرکات پشتو :

اصواتیکه در پشتو موجود است عدد آن به سی میرسد و این اشکال نماینده گی آنرا میکنند. اصوات صامته یعنی حروف صحیح Consonants عبارت است از (۲۶) حرف : (ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ا، ر، و، ز، ژ، س، بس، غ، ک، گ، ل، م، ن، پ، ن) اما چهار حرف دیگر (ا و ه ی) حروف صایت (علت) و واول Vowels است. که الف نماینده فتحه و (ه) نماینده فتحه مخصوصه و (و) نماینده ضمه و (ی) نماینده کسره است. از حروف صحیه (ت) در پارسی نیست، ولی در سنسکریت موجود است و (خ) که آواز (تس) میدهد در السنه آریایی اروپا مانند روسی و المانی موجود است (خ) صوتی است مابین (ذ ج) که در اوستا حرف (dh = ذ) باین صورت نزدیک است.

(ا و) هم با سانکریت مشترک و در اوستا و پارسی نیست (ر) صوتی است بین (ژ، گ) مخصوص پشتو است. (ش) صوتی است که در سنسکریت و اوستا و روسی نزدیک بان اصواتی موجود است، و (ن) هم در سنسکریت نظیری دارد.

ادبیات پشتو :

آثار ادبی این زمان، پیش از اسلام بدست نیامده، ولی بعد از قرن اول هجری یکعده اشعار و منظوماتی موجود است که بر حیات ادبی این زبان اوائل اسلام دلالت میکند. کتاب پتہ خزانه (گنجینه پنهان) که به سال (۱۱۴۲ هجری) مطابق به (۱۷۲۹ ع) در کندهار نوشته شده باستناد کتب قدیمه پشتو برخی از منظومات و اشعار پشتو را که بقرن دوم هجری تعلق دارد، نقل میکند.

شعراى قدیم پشتو که اشعار شان تاکنون بدست ما رسیده قرار ذیل اند: شاعر قدیم ترین پشتو که يك منظومه حماسی او را مؤلف کتاب پتہ خزانه باستناد تاریخ سوری نقل کرده امیر کروؤ Krur ولد امیر پولاد سوری است که به سال (۱۳۹ هـ - ۷۵۶ ع) در مندیش غور امیر بود، این شخص بسال (۱۵۴ هـ - ۷۷۰ ع) در جنگلهای پوشنج هرات مرده و با ابومسلم خراسانی معاصر بود.

دیگر از شعراى قدیم که اشعارش را پتہ خزانه از کتاب لرغونی پښتانه Larchoni Pashtanah یعنی افغانهای قدیم نقل کرده ابو محمد هاشم ابن زیات السروانی بستی است که بسال (۲۲۳ هـ مطابق ۸۳۷ ع) در سروان هلمند متولد گردیده، وی بزبان پشتو کتاب (د سالو ورمه) یعنی نسیم ریگستان را در بیان فصاحت و بلاغت اشعار عرب نوشته است.

دیگر از شعراى قدیم پشتو شیخ رضی لودی برادر زاده شیخ حمید لودی پادشاه ملتان است که در حدود (۱۰۰۰ ع زندگانی) داشت.

شعراى دیگر که پیش از (۱۰۰۰ ع) گذشته اند مشاهیر آنها قرار ذیل اند:

- بېټنى Bitany حدود هزار ع.
- اسماعیل سربنی حدود هزار ع.
- شیخ اسعد سوری شاعر دربار سوریهای غور (متوفی ۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ ع)
- بنکارندوی Shkarondoï بن احمد کوتوال فیروزکوه غور، حدود ۱۱۵۰ ع.
- ملکیار غرشین Malkyar Gharshin حدود (۱۱۵۰ ع).
- قطب الدین بختیار کاکى بن احمد بن موسی متولد (۵۷۵ هـ مطابق ۱۱۷۹ ع و متوفی ۶۳۳ هـ مطابق ۱۲۳۵ ع.
- شیخ تیمن بن کاکو Kakar حدود (۱۱۵۰ ع)
- شیخ متی Mati بن شیخ عباس بن عمر بن خلیل متوفی (۶۲۳ هـ - ۱۲۲۶ ع.
- بابا هوتک Hotak متولد (۶۶۱ هـ - ۱۲۶۲ ع و متوفی (۷۴۰ هـ = ۱۳۳۹ ع).
- سلطان بهلول لودی متوفی (۸۹۴ هـ = ۱۴۸۸ ع).
- خلیل خان نیازی حدود (۱۴۸۸ ع).
- اکبر زمینداوری حدود (۱۳۵۰ ع).
- شیخ عیسی مشوانی Mishwoni حدود (۱۴۶۵ ع).
- شیخ بستان بؤبخ Barich حدود (۹۹۸ هـ = ۱۵۵۹ ع).
- ملا الف هوتک حدود (۱۵۹۱ ع).
- ملا مست زمند Zamand حدود (۹۵۰ هـ = ۱۵۴۳ ع).
- میرزا خان انصاری حدود (۱۵۹۱ ع).
- دولت الله لوانی Lawani حدود (۱۵۹۱ ع).
- زرغون خان نورزی Zarghon فراهی متوفی (۹۲۱ هـ = ۱۵۱۵ ع).
- دوست محمد کاکو حدود (۹۰۰ هـ = ۱۴۹۴ ع).

- علی سرور لودی (حدود ۱۰۰۰ هـ = ۱۵۹۱ ع. بعد از سال هزار هـ در پښتو شعراء و مصنفین زیاد گذشته اند که مشاهیر شان خوشحال خان خټک، عبدالرحمان بابا متولد (۱۰۴۲ هـ = ۱۶۳۲ ع)، حمید مهمند حدود (۱۶۹۰ ع) و پیرمحمد کاکو حدود (۱۷۷۰ ع) و غیره است. مؤلفین و کتب مهمه قدیم پښتو:
- بعد از سال هزار هـ در پښتو تألیفات و دواوین زیاد اشعار موجود است که عدد آن به (۵۰۰) کتاب میرسد این کتب عبارت است از کتب دینی، تصوف، شعر و ادب و فلسفه و اخلاق و فقه و طب و غیره ولی در اینجا فقط برخی از کتب قدیمه مهمه زبان که پیش از هزار هجری نوشته شده ذکر می گردد:
- ۱. قدیم ترین کتابیکه بزبان پښتو نوشته شده و نسخه آن موجود نیست و مؤلف پټه خزانه ازان ذکر میکند، کتاب (د سالو ورمه) نسیم ریگستان Breeze of desert است که مؤلف آن زبده الفصحا ابوابوالمحمد هاشم ابن زیاد السروانی البستی است به سال (۲۲۳ هـ = ۸۳۷ ع) در سروان هلمند متولد و به سال (۲۷۹ هـ = ۹۰۹ ع) در بست وفات یافته. این شخص از شاگردان ادیب معروف عرب ابن خلاد ابوالعینا است و کتاب (د سالو ورمه) را در بحث اشعار عرب نوشته است و مؤلف کتاب پټه خزانه وجود این کتاب را به حواله لرغونی پښتانه نوشته است.
- ۲. کتاب مهم دیگری که بزبان پښتو نوشته شده تذکره الاولیای افغان است که بعد از (۶۱۲ هـ = ۱۲۱۵ ع) در ارغسان Arghasan کندهار نگاشته شده و مؤلف آن سلیمان بن بارک خان قوم ماکو صابزی Mako-sobzi است. این کتاب شرح حال بسی از شعراء و اولیای افغان را دارد و به سال (۱۳۱۹ شمسی) در کابل (۶) صفحه آن در جلد اول پښتانه شعراء عکس گرفته و نشر شده است.
- ۳. کتاب دیگر قدیم پښتو (د خدای مینه) یعنی محبت خدا Love of God است که مجموعه اشعار شیخ متی قوم خلیل است و این شاعر در (۶۲۳ هـ = ۱۲۲۶ ع) متولد و در (۶۸۸ هـ = ۱۲۸۹ ع) وفات شده و در قلات Kalat کندهار مدفون است.
- ۴. اعلام اللوذعی فی الاخبار اللودی: کتابی بود بزبان پښتو که مؤلف آن احمد بن سعید لودی است و به سال (۶۸۶ هـ = ۱۲۷۸ ع) در شرح حال خاندان شاهان لودی نوشته و اشعار آن در آن کتاب نقل شده.
- ۵. تاریخ سوری: تألیف محمد ابن علی البستی در شرح حال خاندان شاهان غور که قصاید قدیم دربار شاهان سوری و غوری بزبان پښتو درین کتاب آمده است و زمان تألیف آن در حدود (۱۲۰۰ ع) است.
- ۶. لرغونی پښتانه: یعنی افغانهای قدیم Ancient Afghans، تألیف شیخ کټه Kata بن یوسف بن متی قوم خلیل است که در حدود (۷۰۰ هـ = ۱۳۰۰ ع) نوشته شده و شرح حال بسی از مشاهیر شعرا و علمای و بزرگان را دارد و مؤلف کتاب پټه خزانه بسی از آثار ادبی زبان پښتو را ازین کتاب نقل کرده.
- ۷. تذکره الاولیای افغان: تألیف شیخ قاسم بن شیخ قدم بن محمد زاهد بن میرداد بن سلطان بن شیخ کټه سابق الذکر است که شیخ قاسم در (۹۵۶ هـ = ۱۵۴۹ ع) در بدنی Badni پشاور متولد و به سال (۱۰۱۶ هـ = ۱۶۰۷ ع) وفات شده است.
- ۸. دفتر شیخ ملی Mali: مؤلف آن آدم بن ملی بن یوسف بن مندی بن خوشی بن کند بن خرنبون سابق الذکر است که در شرح حال فتوحات سوات و تقسیم زمین های آنجا در حدود (۸۲۰ هـ = ۱۴۱۷ ع) نوشته شده.
- ۹. تاریخ کجوخان رانی زی Ranizi حاوی تاریخ سوات و بنیرکه در حدود (۹۰۰ هـ = ۱۴۹۴ ع) نوشته شده.
- ۱۰. غرغښت نامه Gharghast Nama منظومه دوست محمد کاکو ولد بابر خان به سال (۹۲۹ هـ = ۱۵۲۲ ع)

- ع) نظم شده و حاوی شرح غرعبنت و دیگر بزرگان افغان بود.
۱۱. بوستان اولیا *Gardan of Saints* تألیف شیخ بوستان ولد محمد اکرم قوم بؤیخ Borich که به سال (۹۹۸ هـ = ۱۵۸۹ ع) در بنوراک *Shurawok* قندهار نوشته شده و مؤلف آن در سال (۱۰۰۲ هـ = ۱۵۹۳ ع) در احمد آباد گجرات وفات یافته.
۱۲. خیرالبیان تألیف بایزید (پیر رویشان) ولد عبدالله متولد (۹۳۲ هـ = ۱۵۲۵ ع) مدفون بته پور *Batapur* حاوی تبلیغات مسلکی این شخص مشهور.
۱۳. مخزن الاسلام اخوند درويزه بن گدا بن سعدی متوفی (۱۰۴۸ هـ = ۱۵۲۵ ع) که در پشاور مدفون است و کتابش حاوی مسایل دینی و تبلیغات مخالف پیر رویشان است.
۱۴. کلید کامرانی تألیف کامران خان بن سدا خان سرسلسله قوم سدوزائی *Saduzi* است که بسال (۱۰۳۸ هـ = ۱۶۲۸ ع) آنرا در شهر صفای قندهار نوشته و شرح حال بسی از شعراء و بزرگان افغان را در آن نگاشته است.
۱۵. تحفه صالح تألیف ملا الله یار الکوزائی، تذکره رجال مشاهیر افغان در حدود (۱۵۹۰ ع).
۱۶. *The Way of Champions of Faith* تألیف ملا مست زمند در حدود (۱۶۱۰ ع) حاوی مضامین تبلیغی درباره جهاد.
۱۷. ارشاد الفقراء منظوم خانم نیک بخته بنت شیخ الله داد قوم مموزی که به سال (۹۶۹ هـ = ۱۵۶۱ ع) منظوم شده است.
۱۸. ترجمه منظوم بوستان سعدی که زرغونه بنت ملا دین محمد کاکو در سال (۹۰۳ هـ = ۱۴۹۷ ع) منظوم داشته.
۱۹. دیوان رابعه حاوی اشعار این خانم در سال (۹۱۵ هـ = ۱۵۰۹ ع).
۲۰. پته خزانه یعنی گنجینه پنهان *Hidden Treasure* تألیف محمد ابن داؤد خان هوتک تذکره الشعراء مهم زبان که در سال (۱۱۴۲ هـ = ۱۷۲۹ ع) در قندهار بامر شاه حسین هوتک نوشته و این کتاب در سال (۱۳۲۳) در کابل به تصحیح و تحشیه عبدالحی حبیبی از پښتو ټولنه نشر شده، محمد هوتک متولد (۱۰۴۸ هـ = ۱۶۷۳ ع) دو کتاب دیگر را هم به پښتو نوشته که یکی خلاصه الفصاحه و دیگر خلاصه الطب نام دارد.
- غیر ازین کتب زیاد نظم و نثر در پښتو موجود است که در اینجا ذکر نشده و بسی هم غیر مطبوع مانده است. پرورش پښتو:
- از عصر اعلیحضرت احمد شاه بابا پښتو در افغانستان زبان دربار شاهان بوده و اولین کتاب درسی آنرا در عصر احمدشاهی پیر محمد کاکو بنام (معرفه الافغانی) نوشته است بعد ازان اولین گرامرگردان افعال زبان پښتو در سال (۱۲۲۰ هـ = ۱۸۰۵ ع) در هند بنام ریاض المحبت از طرف نواب محبت خان ولد حافظ رحمت الله خان مشهور قوم بؤیخ افغان نوشته شده و نواب اله یار خان پسر دیگر حافظ رحمت خان به سال (۱۲۲۰ هـ = ۱۸۰۸ ع) کتاب لغات پښتو را بنام عجائب اللغات نوشت.
- در حدود (۱۲۹۰ هـ = ۱۸۷۳ ع) اعلیحضرت امیر شیرعلیخان الفاب مأمورین و عناوین عسکری را به پښتو ترجمه و بعد از (۱۳۰۰ هـ = ۱۸۸۲ ع) کتب زیادی زبان پښتو در کابل نشر شده بعد از (۱۹۲۰ ع) که پښتو مرکه *Pashtu Maraka* یعنی *Literary Society of Pashtu* در کابل تأسیس شد کتب درسی و گرامر و لغات پښتو را نوشتند، ولی در حدود (۱۹۳۷ ع) در کابل پښتو ټولنه *Pashtu Academie* تأسیس و بسی از کتب درسی، علمی و ادبی زبان پښتو طبع و نشر شد و حکومت افغانستان این زبان درسی معارف و کاتب قرار داد و هر روزه

ماخذ

۱. کلمه آریا از ریشه آره Arah بمعنی اصل و زراعت ساخته شده و معنی اصیل و زارع را می‌دهد و ویجه اکنون در پښتو (اویجه) Avyjah به معنی سرزمین و بوم زار است و ورشه در پښتو بصورت ورشو Vassho به معنی مرتفع و جای مناسب و خوب مستعمل است.
۲. در ادبیات پښتو این نام پښتونخوا Pashtunkhaw آمده.
۳. افغانستان و یک نگاه اجمالی به اوضاع و شئون مختلفه و حالات عمومیت مملکت مذکور، چاپ ۱۳۲۵، کابل، ص ۲۶ - ۳۱.